

SELÇUKLU-EYYUBÎ DEVLETLERİNDEN MEMLÛKLARA

YAYIN TANITIMI

Şehri KARAKAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
sehri.karakas@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4130-601X

İslâmiyet'in kısa süre içerisinde yayılmasıyla birlikte Mısır, Anadolu, Suriye ve Irak coğrafyaları önemli medeniyet merkezleri haline gelmiştir. İslâmiyet öncesi dönemde de adı geçen coğrafyalar Hitit, Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Bizans'ın Sasaniler, Araplar ve Selçuklular ile münasebetlerinin de büyük oranda gerçekleştiği coğrafyalar buralar olmuştur. Yine Arapların Sasaniler ile mücadeleleri ile Selçukluların Eyyûbîlerle ilişkilerinin de temeli de bu coğrafyalar üzerinde karar bulmuştur. Ortaçağlar açısından bakıldığında döneminin iki büyük siyasi gücü olan Osmanlılar ile Memlûklerin de mücadele alanları bu coğrafyalarda gerçekleşmiştir. Adı geçen coğrafyaların tarihî süreç içerisinde pek çok istilaya maruz kaldıkları bilinmektedir. Ortaçağlar açısından bakıldığında bu istilaların en başında, 11. ve 13. yüzyıllar arasında belli aralıklarla gerçekleşen Haçlı Seferlerini ifade etmek gerekir. Bu seferlerin dışında 13. yüzyıla damgasını vuran Moğol İstilasası ise etkileri ve sonuçları bakımından Türk-İslâm tarihine yön vermiştir.

Ortaçağ Türk-İslâm tarihini şekillendiren bu iki büyük istila girişimi, döneminin önemli siyasi teşekkülleri olan Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkleri de etkilemiştir. Bu etkilerin kapsamlı bir şekilde ele alındığı çalışmalar olmakla birlikte, yeni bir bakış açısıyla ele alındığı çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan bazıları da Prof. Dr. Süleyman Özbek tarafından kaleme alınmıştır. Yazarın bu minval üzere hazırlanan doktora çalışmasını kitaplaştırdığı, Selçuklu- Eyyûbî İlişkileri; Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars, Memlûklerde Devlet ve Saltanat I isimli eserleri değerlendirme çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu eserler, dönemin İslam kaynaklarından yararlanılması bakımından özgünlük taşıdığı gibi telif ve tetkik eserlere de başvurularak geniş bir literatüre dayandırılmıştır.

1. Özbek, Süleyman, *Selçuklu Eyyûbî İlişkileri (1175-1250)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ISBN 978-605-750155-4

Anadolu Selçuklu ve Eyyûbîler devletlerinin tarihsel gelişimi sırasında, iki devlet arasında cereyan eden ilişkiler ve döneme yansımalarının ele alındığı bu çalışmada devletlerin benzer yönlerine bağlı olarak ilişkilerin gelişimi ve değişimi, siyasal, içtimai ve ekonomik yönleriyle ortaya konulmuştur.

Eserin yazımında diplomatik belgeler, kitabeler, meskûkât, vakfiyeler, vakayinameler ve araştırma eserlerden yararlanıldığı görülmektedir. Çalışmanın Önsöz'ünde (s. III-V) 1250 yılından sonra Memlûk Devleti'nin kurulmasına rağmen Suriye'de bir kısım Eyyûbî emirliğinin halen varlığını sürdürdüğü, ancak Eyyûbî Devleti'nin kuruluş ve yıkılışı (1175-1250) tarihleri esas alındığı belirtilmiştir. Yine bu dönemde 1243 Köseadağ savaşıyla Moğollar karşısında mağlup olmasıyla Moğol tahakkümü altına giren Selçukluların, Eyyûbî ilişkilerinin kesintiye uğradığını ve bu tarihten sonra tabii olarak Anadolu- Mısır coğrafyası ilişkilerinin Moğol-Eyyûbî ve Memlûk arasında cereyan ettiğini belirten yazar, 1250 tarihinden sonra Selçuklu-Memlûk münasebetlerinin başlaması ve ön plana çıkmasını ifade ederek çalışmasının sınırlarını çizmiştir.

Eserin Giriş Bölümü'nde (s.1-15) ilk olarak Anadolu'nun siyasi tarihi ve Türkleşmesi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Selçuklu-Eyyûbî ilişkilerinin cereyan ettiği 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın ilk yarısında varlığını devam ettiren siyasî teşekküllerin tarihi gelişimi, ana hatlarıyla sunulmuştur. Bu bağlamda Bağdat Abbasi Halifeliği Türkiye Selçuklu Devleti, Eyyûbîler,

Kilikya Ermeni Krallığı, Harzemşahlar Devleti ve Moğolların siyasi tarihi, bu bölümün kapsamını oluşturur.

II. Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyûbî Devri Anadolu Mısır İlişkilerini (1175-1192) konu edinen Birinci Bölümü'nde (s. 17-62) ele alınan konular; A-Anadolu ve Mısır'da Siyasi Durum (s. 17-25); B-Selçuklu Eyyûbî İlişkilerinin Başlaması (s.25-46); C-Selçuklu Hanedanı Arasında Hâkimiyet Mücadeleleri (s.46-51); D-Haçlı Seferi ve İkili İlişkilere Etkisi (s. 51-61); E- Selahaddin Eyyûbî'nin Anadolu'ya Sefer Düşüncesi (s.62-63) ana başlıklarıyla ele alınır.

Eserin, Selçuklu ve Eyyûbî Hanedan Üyeleri Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri ve Fetret Devri (1192-1211) (s. 65-93) başlıklı İkinci Bölümü; A-Eyyûbî Hanedanı Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri (65-71); B-Selçuklu Hanedanı Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri (71-78); C-Rükneddin Süleymanşah Devri Selçuklu-Eyyûbî İlişkileri (78-84); D-Gıyaseddin Keyhüsrev Zamanı Selçuklu-Eyyûbî İlişkileri (84-93) ana başlıklarıyla sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm, I. İzzeddin Keykavus Devri Anadolu ve Mısır İlişkileri (1211-1220) (s. 95-123); A-Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 95-107); B-İzzeddin Keykavus'un Kuzey Suriye Harekâtı (s. 107-123) başlıkları altında değerlendirilmiştir.

I.Alaaddin Keykubad Devri Selçuklu Eyyûbî İlişkileri (1120-1236) (s.125-172) başlıklı Dördüncü Bölüm, A-Alaaddin Keykubad'ın Otoriteyi Tesisi (125-127); B- Abbasi Halifesi'nin Moğollara Karşı Yardım Talebi (127-130); C-Keykubad Devrinde Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 130-141); D-Moğol-Harzemşahlar Mücadelesi ve Selçuklu Eyyûbî İlişkilerine Etkisi (s. 141-158); E-Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Selçuklu-Eyyûbî Çatışması (s. 158-172) ana başlıkları altında tali başlıklar halinde sunulmuştur

Beşinci Bölüm, II. Gıyaseddin Keyhusrev Devri Anadolu-Mısır Münasebetleri (1237-1246) (s.175-210); A- Gıyaseddin Keyhusrev'in Otoriteyi Tesisi ve Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 175-182); B-Sadeddin Köpek ve Selçuklu Devlet Adamlarının Ortadan Kaldırılması (s. 182-190); C-Melik Salih'in Mısır Eyyûbî Tahtını Ele Geçirmesi (s.190-193); D-Meyyafarıkın Hakimi Şehabeddin Gazi'nin Amid Üzerine Yürümesi (s. 193-196); E-Anadolu'da İlk Moğol Saldırıları ve Selçuklu Eyyûbî İlişkilerine Etkisi (s.196-210) şeklinde değerlendirilmiştir

Yazar eserinin kapsamına yönelik yaptığı değerlendirmede şu hususlara yer vermektedir. Mısır ve Anadolu ilişkilerinde, mücadeleler, saltanat mücadeleleri nedeniyle karşılıklı yardım talepleri, ilticalar ve evlilikler iki hanedan arasındaki ilişkinin boyutlarını sergiler. Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîlerin münasebetleri, devletlerin karakteristik özellikleri ve taşıdığı benzer yönere bağlı olarak gelişme göstermiştir. İlişkilerin başladığı 1175-1176 yıllarında Selçuklu ve Bizans mücadele halindeydi. 1176 Miryakefalon savaşından sonra Kılıçarslan'ın güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirdiği askeri faaliyetler, dönemin iki büyük siması Selahaddin Eyyûbî ve II, Kılıçarslan'ı karşı karşıya getirmiş bununla birlikte yaklaşık bir buçuk asır sonra Moğol tehdidiyle iki büyük devlet yeni bir döneme girmiştir. Alaaddin Keykubad'ın doğu ve güneydoğuda Moğollara karşı güvenlik tedbirleri kapsamında Eyyûbîlere ait bazı kalelere yapılan askeri faaliyetler ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu iki devlet arasında anlaşmazlıkların yanı sıra, ittifak ve yardım antlaşmaları da konu kapsamında önemli bir yer teşkil eder. Bu ittifaklardan en göze çarpanı ise Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyûbî arasında gayr-i müslim devletlere karşı ortak hareket etmek amacıyla yapılan bir ittifak akdiydi. Bu çerçevede 1180 ve 1209 yıllarında Ermeni Krallığı'na karşı askeri operasyonlar düzenlendi. Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden almasına mukabil III. Haçlı seferiyle 600 bin kişilik Hıristiyan ordusunun harekete geçtiğini haber alan Selahaddin Eyyûbî antlaşma çerçevesinde bir elçi de II. Kılıçarslan'a göndererek yardım istemiştir.

2. *Özbek, Süleyman, Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ISBN 978-605-7501-48-6*

Döneminin ana kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan, giriş ve yedi ana bölümden oluşan eser, biyografi çalışmasından ziyade siyasi tarihi konu edinir. Sultan Baybars döneminin dış bir unsur olarak bakıldığında iki büyük gelişmesi vardır. Bunlardan ilki Haçlı seferleri, ikincisi

ise Moğol tehlikesidir. Baybars, Suriye coğrafyasındaki Haçlı bakiyelerinin varlığını sonlandırmak için bir dizi mücadeleye girmiştir. Hemen ardından da Bizans Devleti ve Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetlerde bulunmuştur. Moğolların Kuzey Suriye'deki siyasi varlığını sonlandırması ve özellikle 1260'daki Ayn-Calut savaşında elde ettiği başarı, onu askerî bakımdan zirveye taşımıştır ki, yazarın eserine de ad olacak şekilde "Moğolları durduran Türk" sıfatıyla anılmasını ve zamanımıza kadar adının ulaşmasını sağlayacaktır. Eserin konu edindiği diğer hususlar ise Sultan Baybars'ın Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Abbasi Halifeliği ve İsmailîler ile münasebetleri olmuştur. Çalışmanın alana dönük katkılarından bir diğeri ise ilgili bölümlerinden birisinin Sultan Baybars döneminde Memlûk Devleti'nin nasıl şekillendiğine yönelik kapsayıcı bilgi sunmasıdır.

Yazar, eserin Önsöz'ünde (s. VII-IX) XII. ve XIII. asırların Ortadoğu'nun en karışık dönemleri olduğunu, Suriye ve Mısır'da gerçekleşen istilalar sırasında Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyübî ve Baybars olmak üzere üç büyük liderin tarih sahnesine çıktığına değinir. Musul Atabeği Nureddin Mahmud, Eyyübî hükümdarı Selahaddin Eyyübî Suriye ve Mısır coğrafyasında Haçlılara karşı mücadele vermişken Memlûk sultanı Baybars'ın, Ortaçağın en büyük istilalarını gerçekleştiren Haçlılar ve Moğollara karşı iki cephede mücadele vermesi, yazarın nazar-ı dikkatini Baybars'a yönelten hususlardan biridir. Köle olarak başladığı hayat serüveninin sultanlık makamı ile taçlandırıyan Baybars'ın teşkilat ve teşrifat usullerinde yeni uygulamalar getirerek devleti kurumsallaştırılmasının da konu edileceği belirtilmesinin ardından Eyyübî Devleti'nden intibak edilen teşkilatın Moğol kanunlarından da etkilendiğine değinilerek çalışmanın kapsamını belli eder.

Yazar kullandığı kaynaklara dair bilgi verdikten sonra Giriş Bölümü'nde (s.1-5); Türkiye Selçukluları, Bizans İmparatorluğu, Çukurova Ermeni Krallığı, Abbasi Halifeliği, Eyyübîler Devletlerinin araştırma kapsamında siyasi tarihleri hakkında bilgiler sunar.

Baybars'ın Sultan Oluşuna Kadar Hayatı ve Faaliyetleri (s.7-30) başlıklı Birinci Bölüm 1-Baybars'ın Çocukluk ve Gençlik Yılları (s.7-12); 2-Aybek'e Karşı Faaliyetleri (s.12-25); 3-Kutuz'un Hizmetinde üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. İkinci Bölüm, Sultan Baybars Devri İç Olayları (s. 31-76)'dır. 1-Otoritenin Tesis Edilmesi (s. 31-40); 2- Baybars Devri Dış Olayları (s. 40-76) şeklinde sunulmuştur.

Üçüncü Bölümde Baybars'ın Moğollar ile Mücadelesi (s. 77-108) 1- Altın-Orda Devleti İle Münasebetleri (s. 77- 90); 2- İran Moğolları (İlhanlılar) İle Münasebetleri (s. 90- 108) başlıkları altında konu edinmiştir.

İslam Devletleriyle Münasebetleri (s. 109-154) başlıklı Dördüncü Bölüm şu başlıklar altında ele alınmıştır. 1- Baybars'ın Anadolu ile Münasebetleri (s. 109-142); 2- Abbasi Hilafetinin Mısır'da Yeniden İkamesi (s. 142-148); 3-İsmâiliyye Fırkası ile Münasebetler (s.148-154).

Altıncı Bölümde Baybars'ın Ölümü ve Şahsiyeti (s.155-162) hakkında bilgi veren yazar, Yedinci Bölümde Baybars Devri Memlûk Devlet ve Teşkilatı (s.163-179), Hükümet, Askeri, Berid, Adalet teşkilatı, Ticaret ve Ziraat, İmar Bayındırlık, İlmi Hayat şeklinde alt başlıklara ayırdığı çalışmasında teşkilat ve teşrifat kaidelerini yeni uygulamalarıyla birlikte ortaya koyar.

3. Özbek, Süleyman, *Memlûklerde Devlet ve Saltanat I, Berikan Yayınevi, 2019 Ankara.*

Memlûklerdeki devlet teşkilatını, teşrifat usullerini ve saltanat anlayışını konu edinen dört bölüm halinde ele alınan çalışmanın Önsöz'ünde (s.7-8) yazar, eserini iki kısım halinde tasarladığını ve ikinci kısmının hazırlık aşamasında olduğunu bildirmektedir. Burada tanıtımına yer verilen eserin ilk kısmında Memlûklerdeki devlet ve saltanat anlayışı ile saltanat ve hâkimiyet alametleri konuların ele alınacağını bildirirken, ikinci kısmın; Memlûk saray teşkilatı ve devlet içerisinde yer alan saray adet ve gelenekleri konu edineceği açıklayarak hazırlanmakta olan çalışmasının kapsamını da bildirmiştir.

Çalışmanın Giriş Bölümü'nde (s. 9-14), Memlûk Devleti'nin kökeni hakkındaki istilahların etimolojilerinden hareket ederek devlete verilen ismin, analizi yapılmıştır. Bununla birlikte Dört

Halife dönemindeki askerlik uygulamasından başlayarak Emeviler, Abbasiler, İhşidiler, Fatimiler, Eyyübîlerdeki ordunun teşkilatlanma sürecini ele almış ve Memlûk devletine intibakına yer vermiştir.

Memlûklerde Devlet başlıklı çalışmanın Birinci Bölümü'nde (s. 15-31), A-Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları (s. 15-20); B- Memlûklerde Veraset (s.20-28); C- Memlûklerde Nizam-ı Âlem İdeali (s.28-31), başlıkları altında liyakat ve savaşçılık vasıflarıyla öne çıkan Memlûklerin, ülkenin hâkim unsuru olmaları işlenir. Devlet içerisinde uygulanmaya çalışılan veraset sistemi ve bu usulün yerleştirilememesinden kaynaklı klasik fütuhat ve cihan hâkimiyeti idealinin zayıflaması ele alınır.

Çalışmanın İkinci Bölümü (s.32-61), Memlûk Sultanı olarak adlandırılmış A- Köle Pazarından Saltanata (s.36-43); B-Sultanın Özellik ve Vazifeleri (43-61); hususlarına geniş yer verilmiştir. Memlûk Sultanlarında Şiarı Saltanat isimli Üçüncü Bölümü (s.63-155), A- Memlûk Sultanlarının Hâkimiyet Alametleri' ne (s.62-125); Dördüncü bölümü Memlûk Sultanlarının Saltanat Alayları- Mevkıb (126-155) konularına ayrılmıştır.

Yazar, Memlûk Devleti'nin niteliklerine dönük olarak bilgiler verdiği kısımda Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu coğrafyalarını hâkimiyet alanlarının uzandığı yerler olarak açıklamaktadır. Eyyübîler Devleti'nin hemen akabinde kurulan ve onların halefi olan Memlûklerin, Fatimîler Devleti'nden etkilendiklerini açıklamakla birlikte devlet teşkilatı noktasında Selçuklular ile Eyyübîlerin devlet teşkilatını esas aldıklarını ortaya koymaktadır. Köle asıllı olmaları münasebetiyle mensubu buldukları İslam âlemine ve komşu devletlere karşı meşruiyet arayışına giren Memlûk Devleti'nin Moğollara karşı kazandığı 1260 yılındaki Ayn Calut ve Moğolların 1258 yılında Bağdat'ta istila ederek yok ettikleri Abbasi Halifeliği'nin Mısır'da yeniden ihya ederek hamiliğini üstlenmeleri, istedikleri fırsatı sunmuştur. Bundan sonra Memlûk sultanları içerde hâkimiyet ve saltanat usullerini oluşturmaya gayret ettiğini belirten çalışmada Memlûklerde devlet ve saltanat anlayışının Ortaçağ İslam devletleriyle benzerlik göstermesinin yanı sıra bu devletlerden nispeten tören ve teşrifatlarda görkem ve şatafatın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Yazarın eserinin ilgili bölümlerinde Memlûk Sultanlarının özellikleri ve görev alanlarına yönelik geniş tespitlere yer verilmiştir. Tarihteki bütün devletlerde sultan, hâkimiyet ve kudretini; sembolik bazı objeler, merasim ve saltanat alaylarıyla göstermiştir. Yazar, Teşrifat usullerine oldukça önem veren Memlûk Devleti'nin, bu sembol ve usullere şiar-ı saltanat terimiyle karşılık bulduğunu ifade eder. Ortaçağ Türk İslam Devletlerinde kullanılan hâkimiyet alametlerini Memlûk Devleti'nde geçerli olan hâkimiyet alametleriyle kıyaslayarak karşılaştırılmalı olarak vermiştir.

Sonuç olarak burada yazarın tanıtımına yer verilen üç eseri adı geçen coğrafyalara dönük ayrıntılı bilgiler vermekle birlikte konu, zaman ve mekân bütünlüğü bakımından tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Eserler içerisinde konu edinilen olaylar, kişiler, mekânlar, zamanlar, toplumlar, devletler ve hükümdarlar, Ortaçağa damgasını vurmuştur. Bu itibarla araştırmacıların ve konuya ilgisi bulunanların, konuların çeşitliliği ve sunulan bilgilerin zenginliği, açısından ilgiyle okuyacakları ve ilmi çalışmalarında başvurabilecekleri eserlerdir.